

TEXTOS DOCENTS

286

HISTÒRIA D'AL-ANDALUS I DEL MAGRIB

Xavier Ballestín Navarro

Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica
Facultat de Geografia i Història

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TEXTOS DOCENTS

286

HISTÒRIA D'AL-ANDALUS I DEL MAGRIB

Xavier Ballestín Navarro

Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica
Facultat de Geografia i Història

Publicacions i Edicions

UNIVERSITAT DE BARCELONA

U

B

Ballestín, Xavier

Història d'Al-Andalus i del Magrib. – (Textos docents ; 286)

Bibliografia. Glossari

ISBN 84-475-2898-7

I. Universitat de Barcelona. Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica II. Títol

III. Col·lecció: Textos docents (Universitat de Barcelona) ; 286

1. Civilització àrab 2. Història medieval 3. S. VII-XII 4. Al-Andalus 5. Magrib (Regió)

© PUBLICACIONS I EDICIONS DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA, 2005

Adolf Florensa, s/n; 08028 Barcelona; Tel. 934 035 442; Fax 934 035 446;

lcuenca@ub.edu; <http://www.publicacions.ub.es>

Dipòsit legal:

ISBN: 84-475-2898-7

Imprès a Espanya / Printed in Spain

Aquesta publicació ha comptat amb l'ajut de la Generalitat de Catalunya.

Queda rigorosament prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta obra. Cap part d'aquesta publicació, inclòs el disseny de la coberta, pot ser reproduïda, emmagatzemada, transmesa o utilitzada per cap tipus de mitjà o sistema, sense l'autorització prèvia per escrit de l'editor.

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ

Consideracions generals.	5
Consideracions sobre els textos, les fonts i la bibliografia	6

TEMARI

1. LA HISTORIOGRAFIA SOBRE AL-ANDALUS I EL MAGRIB.	13
La historiografia sobre al-Andalus	13
La historiografia sobre el Magrib	14
2. FORMACIÓ DE L'OCCIDENT MUSULMÀ: AL-ANDALUS I EL MAGRIB (640-713)	17
3. IMAGIZEN, ÀRABS DE SÍRIA I NISSAGUES D'ORIENT (713-886)	19
4. ENTRE <i>FITNA</i> (886-929) I <i>FITNA</i> (1009-1031)	23
5. TAIFES I ALMORÀVITS: DE MARRAKUSH A SARAQUSTA (1031-1102).	31

BIBLIOGRAFIA

Bibliografia de consulta bàsica	43
Bibliografia de consulta específica	45
Tema 1. La historiografia sobre al-Andalus i el Magrib	45
Tema 2. La formació de l'occident musulmà: al-Andalus i el Magrib	45
Tema 3 Imagizen, àrabs de Siria, i nissagues d'Orient	47
Tema 4. Entre <i>fitna</i> (886-929) i <i>fitna</i> (1009-1031)	49
Tema 5. Taifes i almoràvits: de Marrakush a Saraqutsa (1031-1102).	51

APÈNDIX

Apèndix I. Les fonts en àrab.	55
Apèndix II. Glossari	59

INTRODUCCIÓ

Consideracions generals

El títol de l'assignatura per a la qual ha estat concebut aquest text docent —*Al-Andalus entre Orient i Occident*— és prou genèric per fer necessari fixar prèviament les pautes que hauran de guiar la docència, els objectius que s'han d'assolir i la programació.

Al-Andalus i el Magrib han captivat la imaginació popular i les dèries dels literats i els artistes. Tant la seva història com la seva cultura han patit una profunda manipulació, instrumentalitzada per interessos polítics i acadèmics considerables. El programa d'aquesta matèria es dedicarà exclusivament als vessants històric i historiogràfic de l'Occident musulmà, marcats des dels inicis per una polèmica considerable, ja que, implícitament, darrera la discussió sobre al-Andalus i la seva relació amb les terres del Magrib es troba l'enfrontament ideològic sobre la noció d'Espanya i de Països Catalans, que torna a sortir a la palestra amb força renovada, tot i que mai no ha deixat d'existir.

La història de l'Occident musulmà a la Mediterrània no es pot comprendre si no es tenen en compte les següents reflexions de caire general:

1. Al-Andalus, més que no pas el Magrib, és una regió excèntrica i allunyada dels països de l'Islam. És el seu extrem més occidental i es troba separada del Pròxim Orient per la Mediterrània.
2. Al-Andalus forma part de l'occident de l'islam i, en aquest sentit, la seva història i la seva civilització no es poden entendre sense associar-les amb la història del Magrib, concepte que en els textos medievals musulmans inclou no solament el Magrib, sinó també la part de la península Ibèrica governada pels musulmans, a saber, al-Andalus. Caldria no oblidar, com comentaven els experts andalusins i magribins en *kutub al-masalik wa-l-mamalik* (llibres d'itineraris i països), que des del Magrib es podia veure la costa d'al-Andalus en un dia clar. De fet, els andalusins van donar el nom de *ribera* ('*idwa*) a la part del Magrib que es trobava més a prop de la Península, alhora que, per referir-se al punt on la distància entre ambdues regions era més curta, van utilitzar la veu *al-mujaz*, veu que significa literalment «el lloc per on es passa». Així, doncs, per aconseguir una aproximació intel·ligible i integradora a la història d'al-Andalus no es pot prescindir de la història, la cultura i la civilització del Magrib, a les quals es dedicarà l'atenció que mereixen.
3. Al-Andalus i el Magrib van ser parts integrants de la comunitat musulmana (*umma*) fins a la fi del segle XV. Al costat dels trets més genèrics, que situen al-Andalus i el Magrib al mateix nivell que Misr (Egipte), ash-Sham (Síria) i Mawarannahr (Transoxiana), s'ha de remarcar que al-Andalus i el Magrib van fer les seves pròpies aportacions a la cultura de l'islam medieval.
4. L'interès del públic per al-Andalus se centra majoritàriament en les seves manifestacions artístiques, culturals i científiques, i en com aquestes van passar cap a l'Europa occidental. No és l'objectiu d'aquesta assignatura fer una explicació acurada ni de la història de la cultura a al-Andalus ni de la difusió de l'anomenada *ciència àrab* vers l'Europa feudal, tot i que aquests dos vessants no es deixaran totalment de banda.
5. La història d'al-Andalus està associada amb la història de la seva conquesta i la seva destrucció final, que en la seva darrera etapa va coincidir amb els inicis de l'expansió colonial europea i amb la implantació de portuguesos i castellans a la costa del Magrib al llarg del segle XV. Això significa que es fa difícil fer una història d'al-Andalus destriant-la de la història dels seus destructors, alhora que tampoc no es pot fer una assignatura d'història medieval d'Espanya, de Catalunya o de Portugal sense dedicar atenció a al-Andalus. Es tractaria de trobar un equilibri entre els dos extrems, tot i que en aquesta assignatura es tractarà amb èmfasi l'occident musulmà com a entitat independent, no com a objecte predestinat a la seva desaparició.
6. La destrucció mateixa d'al-Andalus, que va culminar amb el decret d'expulsió dels morescos (1609) per part del duc de Lerma, *valido* de Felip III, és per si mateixa objecte de controvèrsia, en la qual es poden distingir nítidament dos bàndols.

Un d'aquests es caracteritza per sostenir que la conquesta i la destrucció d'al-Andalus, que van culminar políticament i militarment l'any 1492 amb la capitulació de Garnata (Granada), és la data clau a partir de la qual es pot parlar de nació espanyola. Es tracta, doncs, d'una aproximació que entén la conquesta d'al-Andalus i els assaigs d'expansió vers el Magrib des d'un biaix positiu.

L'altre es caracteritza per conceber la conquesta i la destrucció d'al-Andalus com la desgràcia per excel·lència de la història peninsular, precedent ideològic de persecucions inquisitorials, *pronunciamientos* i de la darrera

croada de la història d'Espanya (1936-1939), executada en els seus inicis per les mans de mercenaris magribins del Rif i de contingents colonials de l'Àfrica.

La reflexió sobre la història de l'occident musulmà medieval no es pot fer si es deixa de banda que la tasca de l'historiador, entre d'altres i des que té com a objectiu explicar el present, és plantejar, bé de forma explícita o de forma implícita, propostes de futur, i que aquestes no poden estar despullades de rellevància social i repercussions polítiques. I la història d'al-Andalus i la del Magrib en són una prova.

Consideracions sobre els textos, les fonts i la bibliografia

La part més considerable i més important dels textos i les fonts andalusines i magribines no sols es troba en àrab, sinó que difícilment es traduirà mai a cap llengua europea. El contingut d'aquest text docent, dirigit a alumnes de la llicenciatura d'Història i Geografia i concebut per proporcionar materials i eines a qui es vulgui aproximar a la història de l'Occident musulmà medieval, ha de servir per trobar vies alternatives per resoldre aquesta situació de greuge, que sols es podria solucionar satisfactòriament amb un coneixement profund de la llengua àrab, condició aquesta que no es pot demanar en aquesta assignatura.

Les alternatives que es desenvoluparan a classe per afrontar aquesta dificultat són les següents:

1. Comentari de les fonts, del seu contingut, de les circumstàncies de la seva formació i de la personalitat del seu autor, així com del paper que aquestes fonts han tingut en la construcció historiogràfica de la història andalusina i magribina.
2. Comentari d'una selecció de textos traduïts, que seran analitzats des del punt de vista estilístic i formal i des del punt de vista del seu contingut històric i de les seves interpretacions.
3. Confecció d'un glossari de termes tècnics, on els conceptes més importants rebran l'atenció necessària. No es tracta tant de traduir *malik* per «rei» o *hajib* per «camarler», traduccions, com totes, discutibles, sinó d'explicar el significat dels conceptes en el seu context i segons la seva evolució històrica (vegeu Apèndix II: glossari).

Un altre aspecte que caldrà tenir en compte és quin sistema s'utilitzarà per transliterar els conceptes en àrab, els antropònims, els etnònims, els corònims i els topònims. No es tracta d'una puntualització ociosa, i això per les raons següents.

En primer lloc, el lector, que no ha de ser necessàriament un filòleg, ha de disposar d'un sistema que li permeti llegir els termes amb la pronunciació més propera a la realitat, condició que, en el cas de la reconstrucció de topònims, permet la comprensió dels processos pels quals una veu àrab medieval passa a convertir-se en un nom de lloc.

En segon lloc i pel que fa als sistemes de transliteració, es pot trobar una transliteració fonètica francesa, anglesa, russa, alemanya, espanyola, catalana, de l'Escuela de Estudios Árabes de Madrid y Granada, utilitzada per les revistes *al-Andalus* i *al-Qantara*, i, finalment, la internacional. A aquestes s'hauria d'afegir la que es fa servir als articles de les diferents edicions de l'*Encyclopédie de l'Islam* i les que utilitzen els filòlegs, on es recullen fidelment els trets suprasegmentals del discurs, com ara accents, pauses i entonacions.

En tercer lloc, s'ha de remarcar que, llevat de les obres més especialitzades, adreçades a cercles erudits i de difusió reduïda, els criteris utilitzats per transliterar termes àrabs en les obres dirigides al gran públic es distingeixen, d'una banda, perquè rarament es fan explícits, i, d'altra banda, per la seva inexactitud i per no ajustar-se a les pautes fonètiques de lectura i pronunciació dels lectors. Aquestes circumstàncies s'accentuen si es té en compte que una bona part de la literatura sobre al-Andalus i el Magrib, i, de retruc, la literatura sobre l'islam, prové de traduccions del francès i l'anglès.

En quart lloc, tant el català com el castellà contenen una munió considerable d'arabismes. Aquest tret no hauria de suposar per si mateix un problema, llevat de quan es fa servir l'arabisme català o castellà en lloc del terme original àrab del qual aquell prové, ús que implica una distorsió de contingut, ja que, sovint, el terme original àrab i l'arabisme amb què es designa tenen significats diferents. Per posar un exemple, la llengua catalana i la llengua castellana tenen, respectivament, els arabismes *alguatir* i *alguacil*, que provenen del terme *al-wazir*. L'ús i el significat d'ambdós arabismes no té res a veure amb l'accepció de «ministre» del terme *wazir*, per la qual cosa s'hauria de parlar del ministre Ibn 'Abdun o d'*al-wazir* Ibn 'Abdun, però mai de l'*alguatir* Ibn 'Abdun.

En cinquè lloc, hi ha una tendència a escriure els termes i noms en àrab amb grafies del català i el castellà que, d'alguna manera, assagen de reproduir amb més o menys fidelitat una pronunciació aproximada del mot en la seva llengua original, com passa, per exemple, en escriure *xara* en lloc de *šarī'a* o en utilitzar la veu *Alhaquén* per substituir la transliteració al-Hakam, opcions que contribueixen, si encara és possible, a introduir més confusió en aquesta qüestió de les transliteracions.

Pel que fa a aquest text docent, es practicarà la transliteració dels termes àrabs, des dels antropònims fins als etnònims i els corònims, i s'ajustarà als criteris següents:

1. Sempre que s'utilitzi una transliteració, es prescindirà dels anomenats *signes diacrítics*, utilitzats per distingir aquells fonemes propis de la llengua àrab i que no es troben a les llengües que fan servir l'alfabet llatí com a base de la seva transliteració. Això vol dir que, exceptuant casos com els de les dues paraules del paràgraf precedent, en aquesta obra es prescindirà de punts per damunt i per sota de les lletres, de ratlles per damunt de les vocals i de punts i accents circumflexos per sobre d'algunes consonants. Aquesta decisió arbitrària té els avantatges següents:

- La persona que no coneix la llengua àrab podrà pronunciar tots els fonemes, però no podria pronunciar els que es transliteren amb un punt sota la *t*, la *d* o la *z*, per la qual cosa la presència d'aquest punt diacrític no li seria, en darrera instància, de cap utilitat.
- La persona que coneix la llengua àrab o que té una formació de filòleg podrà, si més no, reconstruir la pronunciació exacta de les veus transliterades sense necessitat de signes diacrítics.
- L'edició i la claredat del text docent, que té com a destinataris alumnes de la llicenciatura d'Història i Geografia, guanyarà si no es tenen en compte els signes diacrítics.

2. Els antropònims àrabs o imazigen, així com els topònims, els etnònims, els corònims i els conceptes en àrab, es donaran en la seva versió transliterada. Quan la veu en qüestió tingui un equivalent acceptat normativament en llengua catalana, aquest es farà constar entre parèntesis al costat del terme transliterat, i en el cas d'un antic topònim que correspongui a una població actual, el nom d'aquesta també s'assenyalarà. A partir del primer esment del terme transliterat i del seu equivalent, es tendirà a fer ús del terme transliterat i i es decidirà arbitràriament en quines ocasions se substitueix per la veu més comuna. Tanmateix, al glossari (Apèndix II), es pot trobar la transliteració i els termes equivalents més comuns.

3. La transliteració d'aquest text docent apareix a la taula següent, en la qual es poden distingir els elements següents:

O: grafia àrab de la lletra.

N: nom àrab de la lletra.

TI: transliteració internacional.

TA: transliteració dels arabistes anglesos.

TF: transliteració dels arabistes francesos.

MG: transliteració de l'Escuela de Estudios Árabes de Madrid y Granada.

TC: transliteració de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans.

EY: transliteració de l'Encyclopédie de l'Islam/Encyclopaedia of Islam.

TD: transliteració del text docent.

O	N	TI	TA	TF	MG	TC	EY	TD
ء	<i>ḥamza</i>	ʾ	ʾ	ʾ	ʾ	ʾ	ʾ	ʾ
ا	<i>alif</i>	ā	ā	ā	ā	ā	a	a
ب	<i>bāʾ</i>	b	b	b	b	b	b	b
ت	<i>tāʾ</i>	t	t	t	t	t	t	t
ث	<i>ṭāʾ</i>	ṭ	th	ṭ	ṭ	ṭ	th	th
ج	<i>ǧīm</i>	ǧ	j	j	ȳ	j	dj	j
ح	<i>ḥāʾ</i>	ḥ	ḥ	ḥ	ḥ	ḥ	h	h
خ	<i>ḫāʾ</i>	ḫ	kh	ḫ	J	h	kh	kh
د	<i>dāl</i>	d	d	d	d	d	d	d
ذ	<i>ḏāl</i>	ḏ	dh	ḏ	ḏ	ḏ	dh	dh
ر	<i>rāʾ</i>	r	r	r	r	r	r	r
ز	<i>zayn</i>	z	z	z	z	z	z	z
س	<i>sin</i>	s	s	s	s	s	s	s
ش	<i>šīn</i>	š	sh	š	š	x	sh	sh
ص	<i>ṣād</i>	ṣ	ṣ	ṣ	ṣ	ṣ	s	s
ض	<i>ḍād</i>	ḍ	ḍ	ḍ	ḍ	ḍ	ḍ	d
ط	<i>ṭāʾ</i>	ṭ	ṭ	ṭ	ṭ	ṭ	ṭ	t
ظ	<i>ẓāʾ</i>	ẓ	ẓ	ẓ	ẓ	ẓ	ẓ	z
ع	<i>ʿayn</i>	ʿ	ʿ	ʿ	ʿ	ʿ	ʿ	ʿ
غ	<i>ǧayn</i>	ǧ	gh	ǧ	g	ǧ	gh	g
ف	<i>fāʾ</i>	f	f	f	f	f	f	f
ق	<i>qāf</i>	q	q	q	q	q	k	q
ك	<i>kāf</i>	k	k	k	k	k	k	k
ل	<i>lām</i>	l	l	l	l	l	l	l
م	<i>mīm</i>	m	m	m	m	m	m	m
ن	<i>nūn</i>	n	n	n	n	n	n	n
ه	<i>hāʾ</i>	h	h	h	h	h	h	h
و	<i>tāʾ marbūṭa</i>	a[t]	a[t]	a[t]	a[t]	a[t]	a[t]	a[t]
و	<i>wāw</i>	w	w	w	w	w	w	w
ي	<i>yāʾ</i>	y	y	y	y	y	y	y
ى	<i>alif maqṣūra</i>	à	à	à	à	à	à	à

Pel que pertoca a la bibliografia sobre al-Andalus i el Magrib, tant si es tracta de fonts com de monografies, es caracteritza per la seva especialització, per la seva difícil localització i per la seva extensió. Per aquestes raons, la disposició de la bibliografia serà la següent:

- En un primer bloc hi haurà les monografies, els articles i els llibres necessaris per seguir i complementar la docència de l'assignatura. Aquest bloc es dividirà en dues parts: la primera està dedicada a les obres d'interès general i de contingut més ampli, i la segona està dedicada a la bibliografia específica de cada tema.
- En un segon bloc hi haurà els textos, on es faran constar les edicions existents i les seves traduccions. (Apèndix I)

PROGRAMACIÓ

ESTRUCTURA DEL PROGRAMA

Cadascun dels temes del programa s'ajustarà a l'estructura dual següent:

— Introducció: la introducció consistirà en una exposició que servirà per situar el tema en el context general de l'assignatura i on es destacaran els seus trets més remarcables. Aquesta introducció es trobarà desenvolupada a l'inici de cadascun dels temes de la matèria.

— Desenvolupament: en aquest apartat es trobaran les línies generals que estructurin la matèria que s'ha d'impartir. Se seguirà amb la màxima fidelitat i el discurs docent s'ajustarà a les pautes fixades en aquest desenvolupament.

1. LA HISTORIOGRAFIA SOBRE AL-ANDALUS I EL MAGRIB

Introducció

Des dels seus inicis, la historiografia sobre al-Andalus o bé ha estat marcada pel debat o bé ha tractat el seu objecte d'estudi des d'aproximacions tangencials a la història, més relacionades amb qüestions de crítica literària o de lingüística comparada. L'atenció per al-Andalus va començar ja des del moment en què va desaparèixer com a entitat política i s'ha distingit per haver-se fet des d'una aproximació orientalista.

En el cas de l'orientalisme europeu, aquest està marcat per la construcció ideològica d'Orient i per l'expansió colonial i imperial. Però pel que fa a l'orientalisme peninsular, aquest té com a objecte d'estudi preferent una societat musulmana que ja ha estat destruïda, l'andalusina, circumstància que justifica una aproximació històrica al coneixement d'al-Andalus. En aquest sentit, però, s'ha de remarcar que els corrents historiogràfics més tradicionals, encara vigents en l'inconscient col·lectiu dels ciutadans peninsulars, i de manera especial en el dels historiadors, imprimeixen una tendència a fer de la història d'al-Andalus un apèndix de la història d'Espanya, que passa per la conquesta d'al-Andalus.

A saber, la península Ibèrica és aquella regió de l'Europa occidental on, de manera quasi excepcional, la construcció de la consciència nacional no pot deixar de banda la reflexió sobre quin és el paper, la influència i el pas de la societat andalusina en el marc peninsular. Tant si es treballa des d'una ideologia nacionalitària com si es treballa des d'un biaix aliè a aquesta, l'explicació de la història peninsular no pot ignorar la implantació, l'arrelament i la conquesta final de la societat musulmana.

La historiografia magribina té com a objecte una societat que, contràriament a l'andalusina, no ha estat destruïda per un procés de conquesta i assimilació forçosa, però que ha patit l'impacte de la colonització europea i ha passat per un procés de descolonització dramàtic, que té el seu exponent més conegut i trasbalsador en la guerra d'alliberament d'Algèria (1954-1962). Es podria parlar de dues historiografies, la que tracta sobre al-Andalus i la que té com a preocupació essencial el Magrib, marcades per una operació ideològicament alienadora. En el cas de la primera, aquesta apareix inserida en un marc, el de la història peninsular, on la història d'al-Andalus rep una atenció subsidiària i subordinada al discurs ideològic de la formació de les nacions peninsulars. En el cas de la segona, l'interès per explicar la història del Magrib obeeix a la necessitat de trobar una justificació política, i fins i tot ètica, a la colonització francesa, objectiu que explica, d'una banda, la varietat d'aproximacions disciplinàries a la matèria, i, d'altra banda, la profunditat de l'anàlisi d'una part considerable de la historiografia colonial.

Quan els pobles del Magrib puguin tornar a fer i a escriure la seva història, lliures d'ingerències colonials directes, hauran de fer-ho sobre la base d'una historiografia acadèmica, fecunda en obres i determinada per una aproximació orientalista al seu subjecte. En aquest sentit, es pot parlar d'una historiografia colonial que tracta del Magrib i d'un assaig de descolonitzar la historiografia magribina en el qual no sols participen ciutadans del Magrib, sinó també historiadors d'arreu del món.

Desenvolupament

La historiografia sobre al-Andalus

- Els precedents més llunyans: del *Vocabulista Arabigo* del frare jerònim Pedro de Alcalá de Granada (1506) fins a la catalogació de manuscrits (1760-1791) del maronita Miguel Casiri (1710-1791).
- Entre liberals, afrancesats i romàntics: José Antonio Conde (1765-1820) i Pascual de Gayangos (1809-1897).
- R. P. A. Dozy (1820-1883) i la *Histoire des Musulmans d'Espagne jusqu'à la conquête de l'Andalousie par les Almoravides*: la manifestació per excel·lència de la disciplina orientalista.
- Una aproximació bel·ligerantment catòlica a la història d'al-Andalus: Francisco Javier Simonet (1829-1897) y la *Historia de los mozárabes de España*.
- El fundador de l'arabisme, la disciplina orientalista específicament espanyola que té al-Andalus com a objecte

d'estudi: Francisco Codera Zaydín (1836-1917).

- «Una imatge val més que mil paraules»: Julián Ribera Tarragó (1858-1934), l'aigua i les anilines.
- Una figura de renom internacional: el pare Miguel Asín Palacios (1871-1944).
- Dues visions oposades d'Espanya i al-Andalus: Claudio Sánchez Albornoz y Menduïña (1893-1984) y Américo Castro Quesada (1885-1972).
- José Ortega y Gasset (1883-1955) i Taha Husayn (1889-1973): una qüestió de profunda ceguesa.
- Évariste Lévi-Provençal (1894-1956): l'erudició en l'actualització de l'obra de R. P. A Dozy.
- Emilio García Gómez (1905-1996): la construcció de l'arabisme com a institució acadèmica a Espanya.
- L'aportació de Pierre Guichard: la publicació d'*Al-Andalus* i les seves repercussions.
- Ignacio Olagüe i la seva interpretació de la història i la formació d'al-Andalus: «les arabes n'ont jamais envahi l'Espagne».
- Thomas F. Glick: una visió global i integradora de la història de la cultura des de la perspectiva de la tradició antropològica americana.
- Una visió lúcida de l'escola arabista espanyola: *Contra la historia*, de José María Ridaó.
- Canvis en l'horitzó de l'arabisme a la Península i al Magrib: el Instituto de Filología del Consejo Superior de Investigaciones Científicas a Madrid i la Escuela de Estudios Árabes de Granada.
- El registre arqueològic: la Casa de Velázquez.

La historiografia sobre el Magrib

- La necessitat de definició del subjecte i la tria de termes: Àfrica del nord, *Àfrica del nord-oest*, *el Grand Maghreb*, *l'Afrique blanche* i *la Berberia*.
- La història del Magrib com a teatre de la pugna entre Orient i Occident: un exemple d'aproximació operativa i, alhora, reduccionista.
- La història del Magrib i la qüestió de la periodització: la pertinència de l'ús del concepte d'història medieval.
- L'interès pel Magrib després de la conquesta i la destrucció d'al-Andalus:
 - *La Descripción general de África* (1599), de Luis del Mármol Carvajal (1520-1600).
 - *La Relación del origen y suceso de los Xarifes y del estado de los reinos de Marruecos, Fez y Tarudante* (1585), de Diego de Torres (1526-1579).
 - *La Topografía e historia general de Argel* (1612), del frare Diego de Haedo.
- Una obra excepcional d'un autor extraordinari: *Delle descrittione dell'Africa et delle cose notabili che iui sono* (1550), de Leo Africanus, nascut a Granada com al-Hasan b. Muhammad b. Ahmad al-Wazzan al-Fasi (circa 1494-1537).
- Els inicis de l'aproximació orientalista a la història i la cultura del Magrib:
 - La figura del baró Mac Guckin de Slane i el seu informe al Ministeri de la Instrucció Pública de la República Francesa (1845) sobre els manuscrits de la biblioteca d'Alger i la biblioteca de Sidi Hammuda.
 - R. P. A. Dozy i la primera edició del *Kitab al-bayan al-mugrib d'Ibn 'Idari al-Marrakushi* (1848-1851).
- La plasmació programàtica de la colonització i la visió del Magrib i dels seus pobladors: Émile Félix Gautier (1864-1940) i *Le passé de l'Afrique du nord: Les siècles obscurs du Maghreb* (1927).
- Una visió alternativa i complexa del Magrib, de la seva història i la seva gent: Charles-André Julien (1891-1991) i les dues edicions —1931 i 1951— de la seva *Histoire de l'Afrique du Nord de la conquête arabe jusqu'à 1830*.
- La producció historiogràfica sobre el Magrib com a història de la construcció del *makhzan*: el discurs inexhaustible de nissagues i poders.
 - Lucien Camille Golvin i *Le Magrib Central à l'époque des Zirides: Recherches d'Histoire et d'Archéologie* (1957): la construcció de l'estat dels imazigen Sinhaja a Tunísia i l'Algèria central.
 - Muhammad Talbi i *L'Emirate Aghlabite (184-296/800-909): histoire politique* (1966): la història del primer assaig d'un estat musulmà autònom al Magrib més oriental.

- Robert Brunschvig i *La Berberie orientale sous les Hafssides des origines a la fin du XVe siècle* (1940-1947): creació, esplendor i decadència d'una nissaga califal a Tunísia i Algèria.
- Hady Roger Idris i *La Berberie orientale sous les Zirides: Xème-XIIème siècle* (1962): els descendents de Ziri b. Manad, el cabdill dels Talkata Sinhaja.
- Roger Le Tourneau (1907-1971) i *Fès avant le protectorat: Étude économique et sociale d'une ville de l'Occident musulman* (1949): la fascinació de la ciutat musulmana.
- Ambrosio Huici Miranda (1880-1973) i la *Historia política del imperio almohade* (1956-1957): l'estudi erudit de la unificació del Magrib sota una nissaga imazigen.
- Jacinto Bosch Vila (1922-1985) i *Los almorávides* (1956): l'estudi d'una nissaga d'imazigen que sorgeix del desert.
- La producció historiogràfica sobre el *bilad as-siba*: la contribució d'antropòlegs, etnòlegs i geògrafs al coneixement del món tribal i rural del Magrib.
 - Émile Masqueray (1843-1984) i *les Formations des cités chez les populations sédentaires de l'Algérie* (1886): la tasca pionera de les ciències socials a Algèria.
 - Robert Montagne (1893-1954) i *Les Berbères et le Makhzen dans le sud du Maroc: Essai sur la transformation politique des Berbères sédentaires* (1930): una anàlisi magistral de les relacions internes del món tribal i de la dinàmica de formació d'estats.
 - Ernest Gellner (1926-1995) i els *Saints of the Atlas* (1969): la contribució de la sociologia i la filosofia a una anàlisi antropològica d'un exercici d'autoritat sense institucionalitzar.
 - David Montgomery Hart (1927-2001) i la teoria de la segmentació i la reduplicació del nom clànic: un treball de camp ininterromput i constant —*The Ayth Waryaghar of the Moroccan Rif: An Ethnography and History* (1981) i *Dadda 'Atta and his Forty Grandsons: The Socio-Political Organisation of the Ait 'Atta of Southern Morocco* (1981).
- La descolonització de la història del Magrib.
 - 'Abd Allah Laroui i *L'Histoire du Maghreb: Un essai de synthèse* (1981): una aproximació crítica a la construcció historiogràfica colonial.
 - Jacques Berque (1910-1995) i *Les Structures Sociales du Haut Atlas* (1955): una aportació gegantina des de les ciències socials a la renovació de la disciplina orientalista.
 - Yves Lacoste i Ibn Khaldoun: *naissance de l'histoire, passé du tiers monde* (1978): la reflexió militant d'un geògraf sobre la manipulació de l'obra d'Ibn Khaldun i les estructures del Magrib precolonial.
 - 'Abd Allah Laroui i *L'Histoire du Maghreb: Un essai de synthèse* (1981): una aproximació crítica a la construcció historiogràfica colonial.
- Canvis en l'horitzó de l'arabisme a la Península i al Magrib: el Instituto de Filología del Consejo Superior de Investigaciones Científicas a Madrid i l'Escuela de Estudios Árabes de Granada.
- El registre arqueològic: la Casa de Velázquez.